

**ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՌՆՁԵՑՈՒ
ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹՅԱՆ ԱՐՎԵՍՏԸ**

Բանալի բառեր՝ Ստեփանոս Առնշեցի, Առինջի Ս. Աստվածածին վանք, ձեռագիր, Ավետարան, մանրանկարչություն, պատկերագրություն, Քրիստոսի մկրտությունը, Քրիստոս-էմմանուել:

Հայ ձեռագրարվեստի բազմադարյա պատմության էջերում, իբրև գրչօջախ կարևորվում է նաև քաղաքամայր Երևանն իր շրջակա բնակավայրերով, որտեղից մեզ է հասել մի քանի տասնյակ ձեռագիր մատյան. դրանց մեծ մասն այժմ Մաշտոցյան Մատենադարանում է¹:

Երևանում և երևանամերձ բնակավայրերում ընդօրինակված ձեռագրերի նկարազարդման ընդհանուր ուսումնասիրությունը պարզում է, որ ծաղկողները հիմնականում գրիչներն են եղել, որոնք, մեծ մասամբ, հարկ չեն համարել այդ փաստն առանձնակի հիշատակել: Այս շարքում, սակայն, մանրանկարչական արվեստի ինքնատիպ նմուշներով առանձնանում են ծագումով պատմական Կոտայք գավառի Առինջ գյուղից (ներկայումս ՀՀ Կոտայքի մարզում) Ստեփանոս եպիսկոպոսի ստորագրությամբ մեզ հասած շուրջ երկու տասնյակ տարբեր բովանդակության ձեռագրերը, որոնց մանրանկարչության քննությանն էլ նվիրված է սույն ուսումնասիրությունը:

Ստեփանոս Առնշեցին հիմնականում գործել է Առինջի Ս. Աստվածածին վանքում, սակայն հիշատակարանային տվյալները փաստում են, որ նա, իբրև ժամանակի հմուտ գրիչ և ծաղկող, հրավիրվել է նաև այլ գրչօջախներ (Աղշոց վանք, Այրիվանք, Հավուց թառ, Դեմդեմաշեն (Դդմաշեն) գյուղ, Մաքենյաց վանք, Սաղմոսավանք, Քանաքեռի Ս. Աստվածածին, Խորանաշատի Ս. Աստվածածին, Արարատյան գավառ):

Ըստ արվեստաբան Աստղիկ Գևորգյանի՝ Ստեփանոս Առնշեցու գործունեության ժամանակագրությունն ընդգրկում է 1443-1499 թթ., քանի որ նրա վրձնած վաղագույն ձեռագիրը համարվում է 1443 թ. Աղշոց վանքում՝ Գալուստ

¹ Սույն հետազոտությունն իրականացվում է «Երևանի գրչության կենտրոնները և ձեռագրական ժառանգությունը» խորագրով թեմայի շրջանակներում՝ ՀՀ ԿԳՄՍ Գիտության կոմիտեի տրամադրած դրամաշնորհով (ծածկագիր՝ 19YR-6A035):

կրոնավորի ընդօրինակած Ավետարանը²: Կարծում ենք՝ նկարագարողումն արվել է շատ ավելի ուշ՝ Ստեփանոս Առնշեցու ձեռքով: Այդ է վկայում նաև նրա ծաղկած ձեռագրերում ավետարանական մեծադիր պատկերների բացակայությունը, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ արդեն իսկ գրչագրված մատյանները նրան են հանձնվել նկարագարողելու նպատակով: Հավանական է, որ այդ ձեռագրերում սկզբնապես էջեր չեն նախատեսվել ավետարանական թեմատիկ պատկերների համար: Սրանով էլ կարելի է պայմանավորել այն, որ Ստեփանոս Առնշեցու նկարագարողած ձեռագիր մատյաններում հիմնականում տեղ են գտել միայն ավետարանիչների պատկերները՝ ուղեկցվող անվանաթերթերով: Միևնույն ժամանակ, Ստեփանոս Առնշեցու մանրանկարչական ժառանգության մեջ բացառիկ է 1443 թ. Ավետարանը, որտեղ զետեղված են պատվիրատուների՝ մեծադիր էջով ներկայացված պատկերները, որպիսիք նրա վրձնած այլ ձեռագրերում չեն հանդիպում:

Նորայր արք. Պողարյանը (Ծովական) Ստեփանոս Առնշեցու ստեղծագործական ժամանակահատվածը ենթադրաբար նշում է 1471-1497 թթ.³, որը մենք ևս հավանական ենք համարում և կարծում, որ մինչ 1471 թ. գրչագրված մատյանները նա նկարագարող է նշված թվականից հետո: Միայն հավելենք, որ մեր կազմած ժամանակագրական աղյուսակում Ստեփանոս Առնշեցու ընդօրինակած վերջին ձեռագիրը թվագրվում է 1506 թ., որի հիմամբ կարելի է ասել, որ նա մանրանկարչական գործունեության մեջ զբաղվել առնվազն մինչև 1506 թ.:

Ստեփանոս Առնշեցու գրչական և մանրանկարչական գործունեությանը նախկինում տարբեր առիթներով անդրադարձել են նաև պատմաբան Թ. Հակոբյանը⁴, ձեռագրագետ Ա. Մաթևոսյանը⁵, վիմագրագետ Ռ. Գասպարյանը⁶, Ս. Կարապետյանը⁷ և այլք, որոնք, հիմք ընդունելով հիշատակարանային տվյալները, ներկայացրել են ծաղկողի գործունեության ու ստեղծագործական ժառանգության հետ կապված որոշ հետաքրքրական դրվագներ:

Ստեփանոս Առնշեցու մանրանկարչական արվեստն իրեն բնորոշ կողմերով ներկայացնելու համար օգտվել ենք Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող

² Ա. Գեորգեան, Հայ մանրանկարիչներ, մատենագիտություն (Թ-ժԹ. դդ.), Գանիրե, 1998, էջ 706, չ^մ 438:

³ Նորայր արք. Պողարյան, Հայ նկարողներ (ԺԱ-ժԷ. դդ.), Երուսաղեմ, 1989, էջ 129:

⁴ Թ. Հակոբյան, Երևանի պատմությունը (հնագույն ժամանակներից մինչև 1500 թ.), Երևան, 1969, էջ 292:

⁵ Ա. Մաթևոսյան, «Երևանի գրչության կենտրոնները», Երևանի հոբելյանը. 2750, հեղինակակազմող՝ Ա. Խաչիկյան, Երևան, 1972, էջ 116:

⁶ Ռ. Գասպարյան, «Միջնադարյան Առինջ գյուղը և նրա վիմական հուշարձանները», «Հանդէս ամսօրեայ», ՃժԹ. տարի, Վիեննա-Երևան, 2005, թիւ 1-12, էջ 320-322:

⁷ Ս. Կարապետյան, Առինջ գյուղի պատմական հուշարձանները, Երևան, 2015, էջ 23:

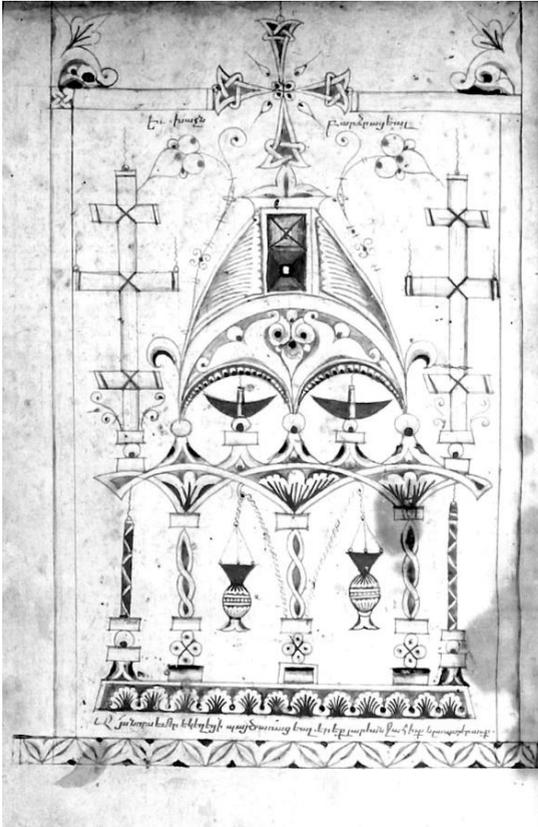
նրա վրձնած ձեռագրերից՝ առավել ուշագրավ մանրանկարների միջոցով փորձելով վերհանել և ամբողջացնել նրա ստեղծագործություններից առանձնահատկությունները:

Ինչպես վերը նշեցինք, Ստեփանոսի նկարազարդած ժամանակագրորեն վաղագույն ձեռագիրը 1443 թվակիր Ավեստարանն է, որի ծաղկողը ընթերցողներին և ընդօրինակողներին խնդրում է «անմեղադիր» լինել, «...զի յառաջին արինակն խորանքս քարշել էի մի ըստ միոջէ, զամէնն հասարակ...»⁸: Ձեռագրի մանրանկարչությունն աչքի է ընկնում պատկերազարդական հետաքրքիր լուծումներով: Այդպիսին է հատկապես էջով մեկ արված՝ պատվիրատուներին պատկերող մանրանկարը (նկ. 1.): Կենտրոնում՝ եռաստիճան պատվանդանին պատկերված է Կիրակոս Վիրապեցի կաթողիկոսը (1441-1443 թթ.) աջն օրհնող դիրքով, իսկ ձախ ձեռքում պահել է Սուրբ Գիրքը: Նրանից աջ և ձախ պատկերված են երկու հոգևորական՝ տեր Մկրտիչը՝ ձեռքին խաչակիր գավազան, և տեր Աստվածատուրը: Երկուսն էլ հոգևոր առաջնորդից կարծես օրհնություն են խնդրում: Այսօրինակ հորինվածքները սակավադեպ են հայ մանրանկարչական արվեստում: Հոգևոր հայրերի կերպարները մեզ հիշեցնում են Գրիգոր Տաթևացուն պատկերող հայտնի մանրանկարը՝ պահպանված 1449 թ. Սաղմոսարանում ձեռագրերից մեկում (ՄՄ 1203), որտեղ նա ևս հոգևորականի հանդերձանքով է իր աշակերտների հետ: Այս տեսարանը Բարեխոսության մի ինքնատիպ դրսևորում է, որտեղ ծաղկողը փորձել է հոգևոր հայրերին պատկերել իբրև բարեխոսներ, իսկ կաթողիկոսին՝ աստվածային ամենակարող շնորհով օժտված ընտրյալ:

Նկ. 1. Կիրակոս Վիրապեցի և պատվիրատուստացողներ (ՄՄ 6342, 1ա)

⁸ ԺԵ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն առաջին (1401-1450 թթ.), կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1955, էջ 552, Հ՞՞ 626/գ:

Նկ. 2. Եկեղեցի (ՄՄ 6342, 8բ)

բուսական զարդատարրերից, որոնք հատկապես ակնառու են սյուների հիմքերում և գմբեթի կենտրոնական հատվածում: Այս երևույթն անվանի հայագետ Ասատուր Մնացականյանն այսպես է մեկնաբանում. «Հնում վարսանդա-պտղային սիմվոլը եղել է նաև պաշտամունքային առարկա և դրվել է կրոնական այնպիսի կառույցների գմբեթների վրա, ինչպիսիքներից են մատուռներն ու տաճարները: Հետագայում քրիստոնեության կողմից այդ սիմվոլները փոխարինվել են խաչով և աստիճանաբար իրենց տեղը զիջել այդ պաշտոնական նոր սիմվոլին»¹⁰:

Այս ձեռագրի յուրօրինակ մանրանկարներից մեկն էլ եկեղեցու մեծադիր պատկերն է՝ հարդարված եռալար ջահերով և լապտերներով, որն ուղեկցվում է համապատասխան գրությամբ. «Այս նորս է մեր եկեղեցի պայծառացեալ երեքլարեան ջահիւք և լապտերաւք»⁹ (նկ. 2.): Ուորահյուս երեք սյուններն ավարտվում են խաչվող կամարներով, որոնք իրենց վրա են կրում խաչով պսակված գմբեթը: Եկեղեցու երկու կողմում պատկերված են երկուական մոմ, որոնցից երկուսը հյուսածո սյուների կողքին են՝ ոճավոր պատվանդանների վրա, իսկ մյուս երկուսը, որոնք խաչակերպ են, պատկերված են գմբեթի երկու կողմում: Միևնույն գմբեթի հովանու ներքո՝ մահիկաձև պատվանդանին, ևս երկու վառվող մոմեր են պատկերված:

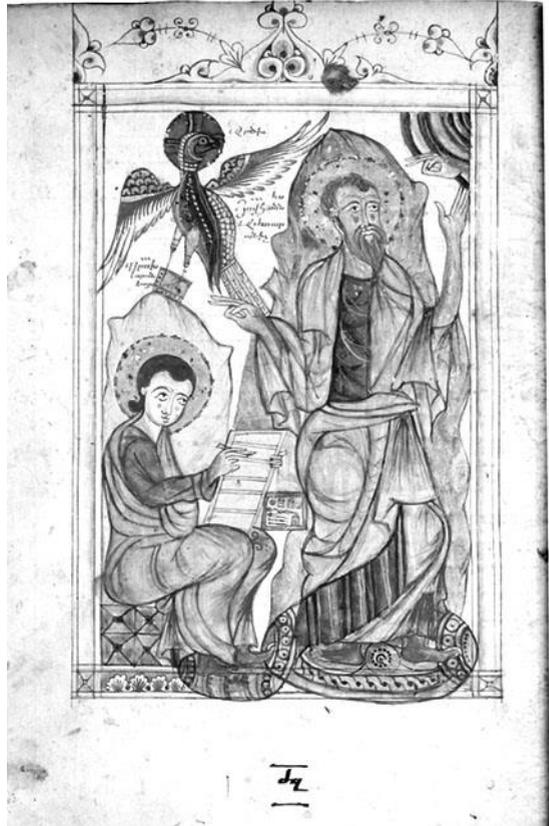
Մանրանկարն իր պարզության մեջ խորհրդանշական և բազմիմաստ է. այն կազմված է

⁹ ՄՄ 6342, էջ 8բ:

¹⁰ Ա. Մնացականյան, Հայկական զարդարվեստ. հիմնական մոտիվների ծագումն ու գաղափարական բովանդակությունը, Երևան, 1955, էջ 52:

Տրամաբանական է կարծելը, որ միգուցե այս խաչապատկերները վարսանդապտղային խորհրդանշանների փոխակերպված տարբերակներն են, որի մասին են վկայում նաև գմբեթի կողային մասերից ծլարձակող բուսական եռաբողբոջ զարդատարրերը:

ՄՄ 6342 ձեռագրի մանրանկարներից ուշագրավ է Հովհաննես ավետարանչի պատկերը (նկ. 3.): Այստեղ ծաղկողը Հովհաննեսին և իր աշակերտ Պրոխորոնին ներկայացրել է բուն միջավայրից առանձնացող ետնախորքով, որը, ըստ ամենայնի, խորհրդանշում է բացված քարայրը, որտեղ Պրոխորոնը Հայր Աստծու ներշնչանքով և Հովհաննես ավետարանչի թելադրմամբ շարադրում է Ավետարանը: Նրա դիմաց՝ առանձին շրջանակի մեջ, պատկերված են գրենական պարագաներն ու անհրաժեշտ գործիքները¹¹: Պրոխորոնի գլխավերևում

Նկ. 3. Հովհաննես ավետարանիչ և Պրոխորոն (ՄՄ 6342, 72բ)

Հովհաննեսի խորհրդանիշ թևատարած արծիվն է, որն իր ճիրաններում է պահել Սուրբ Գիրքը: Քրիստոնեական արվեստում արծիվը երբեմն պատկերվում է կտցին թանաքամանով կամ փետուրով¹²:

¹¹ Հարոպյուն Քյուրտյանը, Ստեփանոս Առնշեցու՝ իր հավաքածուի Հ^մ 32 (ԲՄ. 11) ձեռագիր Ավետարանի նկարագարումներին անդրադառնալիս, նշում է, որ «Գուկաս Աւետարանիչի սեղանին վրայ գետեղուած անօրինակ հոխ և բազմաթիւ գրչագրական գործիքներու կարգը խիստ կանոնատուրութեամբ մը գործադրուած է: ...Ես չեմ յիշեր որեւէ ուրիշ մանրանկար, որ այսֆան գրչագրական գործիքներ ներկայացնէ» (Յ. Քիւրտեան, «Ստեփանոս եպիսկոպոս Յաղոնշեցի նկարող», Հասկ, 1950, թի 7-8, էջ 238: Ըստ էություն, ավետարանիչներին գրչագրման պարագաներով պատկերելը բնորոշ է Առնշեցուն:

¹² Дж. Холл, *Словарь сюжетов и символов в искусстве*, перевод с английского А. Мануйка-нара, Москва, 1996, էջ 406. տե՛ս նաև Գ. Մանայան, *Խորհրդանշանների հանրագիտարան*, հ 1, II, Երևան, 2007, էջ 180:

Մանրանկարի վերին աջ անկյունում երկնակարամարն է, որտեղից դեպի Հովհաննես ավետարանչին է ուղղված Հայր Աստծու աչքը: Պատկերագրական այս տարբերակը կարելի է մեկնաբանել իբրև ներշնչանքի աղբյուր, որի ամենակարող զորությամբ էլ Հովհաննեսը Պրոխորոսին է թելադրում Սուրբ Ավետարանը:

Նկ. 4. Մարկոսի Ավետարանի անվանաթերթ
(ՄՄ 6342, 73ա)

տում է Քրիստոսի մաքրությունն ու անաղարտությունը՝ ներկայացնելով նրան իբրև անմեղ զոհ և խորհրդանիշն իր գալիք շարժարանքների¹³:

Այս ձեռագրի ուշագրավ նկարազարդումներից է նաև Մարկոսի Ավետարանի անվանաթերթը, որի գլխազարդի կենտրոնում Քրիստոսի խորհրդանշական պատկերներից մեկն է Քրիստոս-էմմանուելը (նկ. 4.): Պատկերագրության հիմքում եսայի մարգարեի տեսիլքն է, որի համաձայն «...կոչսն յգասցի՝ և՛ ծնցի որդի, և կոչեսցեն զանուն նորա Էմանուէլ. որ թարգմանի՝ Ընդ մե՛զ Աստուած:» (Մատթէոս Ա:23): Առհասարակ, ընդունված է Քրիստոս-էմմանուելին պատկերել թե՛ մանկան, թե՛ պատանու տեսքով: Պատկերագրական այս տարբերակը Քրիստոսի պատանեկույթյան վերաբերյալ որևէ մատենագրական վկայություն չունի, ինչով պայմանավորված՝ այն համարվում է խորհրդանշական: Քրիստոս-էմմանուելը պատկերն արտահայ-

¹³ Н. Корнеева, *Азы древнерусской иконописи. Часть IV. Иконография Христа*, Москва, 2002, с. 22-24. Н. Кондаков, *Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа*, С.-Петербург, 1905, с. 6-7. И. Припачкин, *Иконография Господа Иисуса Христа*, Москва, 2001, с. 25-26. Ю. Бобров, *Основы иконографии памятников христианского искусства*, Москва, 2010, с. 176-177. И. Языкова, *Богословие иконы*, Москва, 1995, с. 38.

Քրիստոսն այստեղ պատկերված է խարտյաշ պատանու տեսքով՝ աջն օրհնող դիրքով է, իսկ ձախ ձեռքում պահում է գալարափաթեթը, պատկերի ետնախորքին՝ «Տ(է)ր Ա(ստուա)ծ Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս» գրությունն է:

Հարկ է նշել, որ խնդրո առարկա ձեռագրում պատկերված է Քրիստոս-էմմանուել և Քրիստոս-Ամենակալ պատկերագրական տարբերակների զուգորդված մի օրինակ, քանի որ պատանի Քրիստոսը ներկայացված է Ամենակալի պատկերագրությանը բնորոշ մանրամասներով՝ աջն օրհնելիս, իսկ ձախ ձեռքին՝ գալարափաթեթ: Պատկերագրական այս տարբերակին նախկինում անդրադարձել է նաև արվեստագետ Ն. Կոնդակովը¹⁴:

Ստեփանոս Առնշեցու նկարագրագած 1452 թ. Ավետարանում (ՄՄ 10372) ևս պատկերված է Քրիստոս-էմմանուելը՝ համանման մանրամասներով (նկ. 5.)*, սակայն այստեղ պատանի Քրիստոսը նման է թխահեր պատանու: Թեև պատկերագրորեն այս երկու մանրանկարներն ունեն մի շարք ընդհանրություններ, սակայն տարբեր են ըստ գեղարվեստական լուծումների՝ գունապնակ, դիմային մշակումներ և այլն: Ստեփանոս Առնշեցու նկարագրագրումների համեմատական վերլուծության ընթացքում նկատեցինք մի ուշագրավ երևույթ ևս. նրա վրձնած գրեթե բոլոր ձեռագիր մատյանները միմյանցից տարբեր են թե՛ գունային, թե՛ կերպարային և թե՛ զարդատարրային մշակումներով: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով՝ նրա ձեռագրական ժառանգությունն ամբողջացնելու համար հիմնականում առաջնորդվել ենք հիշատակարանային տվյալներով:

Ստեփանոս Առնշեցու նկարագրագած թերևս ամենաշքեղ մանրանկարչությունն ունեցող ձեռագիր մատյանը կարելի է համարել 1494 թ. Առինջի Ս. Աստվածածին վանքում ընդօրինակված Մաշտոցը (ՄՄ 1071), որի էջերում հանդիպող սակավաթիվ մանրանկարներն էլ բավական են նկատելու համար, որ ծաղկողն այստեղ հետևել է կիլիկյան մանրանկարչության ավանդույթներին: Նա փորձել է ոսկու առատություն, կարմիր և կապույտ երանգների համաչափ զուգորդմամբ ստեղծել նրբագեղ պատկերներ, ինչպիսիք են կիլիկյան գրչակենտրոններում ստեղծված մանրանկարչության անզուգական օրինակները:

Հավելենք, որ այս ձեռագրում է պահպանվել Ստեփանոս Առնշեցու վրձնած միակ թեմատիկ պատկերը՝ Մկրտություն տեսարանը (նկ. 6.), որը զբաղեցնում է ձեռագրի երկայուն գրադաշտի առաջին սյան ստորին հատվածը: Հայ քանդակային արվեստում Մկրտություն տեսարանի ամենավաղ օրինակները մեզ են

¹⁴ Н. Кондаков, нзл. աշխ., էջ 9:

* Այս, ինչպես նաև № 6, 7, 8, 9, 10 նկարները տե՛ս ներդիրում:

հասել դեռևս Դ-Ն. դարերից (Թալինի¹⁵ և Օձունի¹⁶ քարակոթողները), իսկ մանրանկարչության մեջ՝ «Էջմիածնի» Ավեստարանին կից՝ Զ. դարով թվագրվող տերունական պատկերների շարքում¹⁷:

Չնայած մանրանկարի փոքր չափերին՝ ծաղկողը կարողացել է նշված տեսարանի պատկերագրությանը հատուկ մի շարք մանրամասներ հմտորեն ներառել հորինվածքում, ինչպես օրինակ՝ մկրտությանը մասնակցող հրեշտակների խումբը, երկնակամարից դեպի Քրիստոսն իջնող աղավնակերպ Սուրբ Հոգին, իբրև ետնախորք ծառայող բնապատկերը և այլն: Սակայն, այս ամենի հետ մեկտեղ ակնառու է նկարչի անվարժությունը մարդկային կերպարների պատկերման գործում, ի մասնավորի՝ մարմնի կառուցվածքի անհամաչափությունները նկատելի են ինչպես Քրիստոսի, այնպես էլ Հովհաննես Մկրտչի կերպարներում:

Այս տեսարանի գլխավոր կերպարը՝ Քրիստոսը, սովորաբար պատկերվում է կանգնած Հորդանան գետի ջրերում՝ մերկ կամ գոտեկապով, գալարափաթեթը ձեռքին կամ օրհնող աջը կրծքի մոտ պահած: Քննվող մանրանկարում հանդիպող պատկերագրական հիմնական տարրերից է աղավնակերպ Սուրբ Հոգին: Ն. Պոկրովսկին նշում է, որ քրիստոնեական արվեստում աղավնին մշտապես նույնականացվել է դրականի հետ և համարվել Սուրբ Հոգու խորհրդանիշը: Այն դեռևս Հին Կտակարանից հայտնի է նաև որպես ավետաբեր թռչուն, որը նախահայր Նոյին է ավետում ջրհեղեղի ավարտը: Այսպիսով, աղավնին, լինելով խաղաղության, հոգու վերածնության խորհրդանիշ, փոխանցվել է նաև նորկտակարանային պատկերագրության, որին առաջին անգամ հանդիպում ենք Մկրտության տեսարանում՝ իբրև Սուրբ Հոգու մարմնավորում¹⁸:

Ինչպես արդեն նշեցինք, ուսումնասիրվող մանրանկարում ծաղկողը հավատարիմ է մնացել պատկերագրական ավանդույթներին և վերը նշած բոլոր առանձնահատկությունները ներառել է հորինվածքում. Քրիստոսը պատկերված է մերկ, հայացքն ուղղած առաջ, մարմինը փոքր-ինչ դեպի Հովհաննես Մկրտիչը, որը կանգնած է գետափնյա բլրին և օրհնող աջն առաջ պարզած՝ կատարում է մկրտության կարգը:

Մկրտության պահին դեպի Քրիստոսն է իջնում աղավնակերպ Սուրբ Հոգին, իսկ տեսարանի աջակողմյան հատվածում պատկերված է հրեշտակների խումբը՝ յուրաքանչյուրի ձեռքին մեկական սրբիչ: Ծաղկողը մանրամասն մշակել է

¹⁵ Բ. Առափեյան, Հայկական պատկերաբանդակները IV-VII դարերում, Երևան 1949, էջ 54:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 45:

¹⁷ Կ. Մաքևոսյան, Ա. Ավետիսյան, Ավեստարանական պատկերներ (Տերունական շարքի 12 գլխավոր պատկերներ), Երևան, 1993, էջ 34:

¹⁸ Н. Покровский, Евангелие в памятниках иконографии, Москва, 2001, с. 270-275.

հագուստների ծալագարդերը՝ դրանց տալով ծավալուն տեսք: Շագանակագույնի և դարչնագույնի երանգներով հատուկ ընդգծված են հրեշտակների թևերը, նույն գունապնակով է առանձնանում նաև Հովհաննես Մկրտչի հագուստը, որն ապահովել է տեսարանի աջ և ձախ հատվածների գունային հավասարակշռությունը: Կերպարների դիմային մշակումներում բացակայում է անհատականությունը, թեև ծաղկողը փորձել է լուսաստվերային անցումներով որոշակի ծավալ հաղորդել դիմագծերին և առանձնացնել միջավայրից: Այդուհանդերձ, նա այս փոքրածավալ հորինվածքում ձգտել է հարազատ մնալ ավետարանական շարադրանքին և առավելագույնս ներկայացնել Քրիստոսի մկրտության բովանդակային խորությունը՝ միաժամանակ չանտեսելով մանրանկարչական առանձնահատկությունները:

Խնդրո առարկա ձեռագրի բովանդակության որոշ միավորների սկսվածքները հարդարված են ճակատագրողերով, որոնց ոսկեպատ ետնախորքերը ներկայացված են վառ կապույտի և կարմրի համակցությամբ, բուսական և երկրաչափական զարդատարրերով: Ճակատագրողերից զատ, նշված էջերն աչքի են ընկնում նրբագեղ լուսանցազարդերով, որոնք իրենց հիմքում կրում են կենաց ծառի գաղափարը¹⁹:

Առանձնակի հետաքրքրություն ունի 1459 թ. Այրիվանքում՝ Մաթոս արեղայի գրչագրած և Ստեփանոս Առնշեցու նկարազարդած Ճաշոցը, որի սկզբնաթերթին՝ գլխազարդի կենտրոնում, պատկերված է «Բարեխոսություն» տեսարանը (նկ. 7): Այստեղ կերպարներից յուրաքանչյուրը ներկայացված է առանձին շրջան-մեդալիոնի մեջ և կարմիր եզրագծով առանձնացված է բուսազարդային միջավայրից:

Հայ արվեստում «Բարեխոսության» տեսարանն առաջին անգամ հանդիպում է Տրապիզոնի Ավետարանում (Վնտկ 1400/108): Արվեստաբան Ս. Տերներսեյանն այս տեսարանի գոյությունը նշված Ավետարանում, կապում է բյուզանդական արվեստի ազդեցության հետ, նշելով, որ հավանաբար նկարիչն ունեցել է բյուզանդական ձեռագրի մի օրինակ, որից ներշնչված՝ կերտել է վերոնշյալ պատկերը²⁰:

¹⁹ Վարսանդապտղային զարդատարրերի և կենաց ծառի խորհրդարանության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ա. Մնացականյան, *Հայկական զարդարվեստ*, էջ 141-208:

²⁰ Հայկական մանրանկարչություն. Միթիթարեան մատենագրարան ձեռագրաց, առաջաբանը՝ Ս. Տեր-Ներսեսյանի, կազմեց՝ Մ. Ճանաչյան, հ. Ա, Վենետիկ, 1966, էջ 32: Տրապիզոնի Ավետարանի վերաբերյալ ավելի մանրամասն տե՛ս Գ. Իզմայլովա, *Армянская миниатюра XI века*, Москва, 1979, с. 182-192. Հր. Հակոբյան, *Հայոց տերունական սրբապատկերները*, Երևան, 2003, էջ 68. Զ. Հակոբյան, «Տրապիզոնի Ավետարանի մի քանի մանրանկարների մեկնաբանման հարցի շուրջ», *ԲԵՀ*, 2005, № 1 (115), էջ 196-200:

Դառնանք մեր օրինակին. Ստեփանոս Առնշեցին «Բարեխոսություն» տեսարանը ներկայացրել է ըստ պատկերագրական կանոնի. կենտրոնի շրջան-մեդալիոնի մեջ պատկերված է Քրիստոս, իսկ հարակից շրջանակներում՝ Տիրամայրն ու Հովհաննես Մկրտիչը, որոնք մարդկության մեղքերի թողության համար աղոթքով դիմում են Քրիստոսին: Այս մանրանկարում ևս Ստեփանոս Առնշեցին Քրիստոսին պատկերել է պատանու տեսքով, որը համանման է 1443 թ. Ավետարանում պահպանված Քրիստոս-էմմանուել պատկերին: Նշենք, որ պատկերագրական կանոնի համաձայն՝ «Բարեխոսություն» տեսարանում Քրիստոսին ընդունված է պատկերել հասուն տարիքում, իսկ նրա մանկահասակ կերպարն առավել բնորոշ է Քրիստոս-էմմանուել պատկերագրությունը²¹:

Հարկ ենք համարում, որոշ մանրանկարների համեմատական քննությամբ վերհանել Ստեփանոս Առնշեցու մանրանկարներին բնորոշ պատկերագրական ու ոճական առանձնահատկությունները, որոնք երբեմն միօրինակ են, երբեմն էլ՝ շատ տարբեր: Դրա համար ավետարաններից ընտրել ենք Մարկոս ավետարանչի պատկերագրության մի քանի օրինակ, որոնցում ակնառու են վերոնշյալ ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

Մարկոս ավետարանչին պատկերող առաջին երկու մանրանկարներում ծաղկողը պահպանել է հիմնական գունապնակը, դրա հետ մեկտեղ նույնական են նաև ավետարանչի երկու պատկերները. արտահայտիչ, ընդգծված աչքեր և հոնքեր, արտասովոր կերպով ներս ընկած այտուկերը՝ դեպի վեր լայնացող ճակատով²²: Երկու մանրանկարներում էլ ավետարանիչը պատկերված է մտասույզ, մի դեպքում Ավետարանը շարադրելիս, մյուսում՝ պարզապես խորհելիս (նկ. Ցա, բ): ՄՄ 6474 թվակիր Ավետարանում ևս նկատում ենք, որ Մարկոս ավետարանիչը պատկերված է վերոնշյալ առանձնահատկություններով և սույն ձևով համընկնում է Ստեփանոս Առնշեցու մանրանկարչական գործունեության ժամանակահատվածին (նկ. Ցգ): Հիմք ընդունելով վերոբերյալ փաստերը՝ ենթադրում ենք, որ արվեստաբան Աստղիկ Գևորգյանի նշած Ստեփանոս եպիսկոպոս ծաղկողը նույն Ստեփանոս Առնշեցին է²³:

Ի հակադրություն այս օրինակների՝ Ստեփանոս Առնշեցու վրձնած ձեռագիր մատյանների զգալի մասն առանձնանում է մանրանկարների ինքնատիպ

²¹ Հավելեմ, որ հայ մանրանկարչության մեջ, հատկապես կրիկյան ձեռագիր մատյաններում, հաճախադեպ են պատանի Քրիստոսի պատկերները, որոնք երբեմն ներկայացված են իբրև Քրիստոս-էմմանուել և Քրիստոս-Ամենակալ, երբեմն էլ՝ այս երկու պատկերագրական տարբերակների մեկտեղմամբ (ՄՄ 979, ՄՄ 4060, ՄՄ 10675 և այլն):

²² Առհասարակ, գլխի պատկերման այս ձևը հատուկ է Ստեփանոս Առնշեցու նկարագրումներին:

²³ Ա. Գևորգյան, Հայ մանրանկարիչներ, էջ 711:

լուծումներով. ձեռագրերից յուրաքանչյուրը նկարագարողված է յուրովի, դրանցում չեն կրկնվում թե՛ հորինվածքային լուծումներն ու ոճային առանձնահատկությունները և թե՛ գունային համադրությունները: Ասվածը ևս մեկ անգամ փաստելու համար դիտարկենք Մարկոս ավետարանչին ներկայացնող հերթական երկու պատկերները (նկ. 9), որոնցից առաջինն աչքի է ընկնում հագեցած գունապնակով. ծաղկողն ալետարանչին պատկերել է թխահներ, արտահայտիչ և կանոնավոր դիմագծերով, իսկ լուսաստվերային մշակումները որոշակի ծավալ են հաղորդել դեմքին: Նկարիչը նաև հատուկ ուշադրություն է դարձրել հագուստի ծալագարդերին, ինչպես նաև ձեռքերի և ոտքերի մշակումներին (նկ. 9ա): Քննվող վերջին մանրանկարի համար, իբրև ետնախորք, Ստեփանոս Առնշեցին օգտագործել է նաև թղթի բնական երանգը, միևնույն ժամանակ, միջավայրը ստեղծելիս՝ ներառել է մի շարք զարդատարրեր: Գունային համակարգում գերակշռում են դարչնագույնի և նարնջագույնի երանգները, որոնք երբեմն լուսաստվերային խաղով, երբեմն էլ կտրուկ անցումներով կրկնվում են էջի ամբողջ մակերեսին՝ միաժամանակ համադրվելով թղթի երանգի հետ (նկ. 9բ):

Վերևում հիշատակված առանձնահատկությունները նկատելի են Ստեփանոս Առնշեցու վրձնած գրեթե բոլոր ձեռագիր մատյաններում: Այդ են փաստում նաև լուսանցագարդերի նմուշները (նկ. 10ա-դ):

Ավելորդ չէ նշելը, որ Ստեփանոս Առնշեցին իբրև «նկարող» է հիշվում Առինջի Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևելյան պատին ագուցված արձվաքանդակի ելնդատառ վիմագրում (նկ. 11): Ուսումնասիրողներն այս պատկերաքանդակին նախկինում քանիցս անդրադարձել են. վերջին հետազոտողներից Սամվել Կարապետյանի նկարագրության համաձայն՝ արձվաքանդակը խորհրդանշում է Հովհաննես ավետարանչին, որի մասին է վկայում նաև կից վայելչագիր արձանագրությունը. «ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՊ(Ի)Ս(ԿՈՊՈՍ) ՆԿԱՐՈՂ, ՅԻՇԵՅԷՔ Ի ... .. ՅՈՂԱՆԷՍ ԱԻԵ(SԱՐԱ)ՆԻՉ. ԱՐԾԻԻ»²⁴:

Վիմագիրն առավել ամբողջական է ուսումնասիրողներից Ռաֆիկ Աբգարյանի և էլմիրա Թումանյանի վերծանությունները, որոնք արձանագրության՝ ներկայումս վնասված հատվածները թերևս վերականգնել են հին լուսանկարի օգնությամբ: Համոզվելու համար մենք ևս վերծանությունը վերստուգեցինք հին լուսանկարով. «ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՊ(Ի)Ս(ԿՈՊՈՍ) ՆԿԱՐՈՂ, ՅԻՇԵՅԷՔ Ի Ք(ՐԻՍՏՈ)Ս, ԹՎ(ԻՆ) ԶԾ. (1501), ՅՈՂԱՆԷՍ ԱԻԵ(SԱՐԱ)ՆԻՉ. ԱՐԾԻԻ»²⁵: Ռ. Աբգարյանն ու է. Թումանյանը պատկերաքանդակը թվագրում են ժԳ. դարով և հավելում, որ «Այն ակնհայտորեն զինանշան է և, ենթադրաբար, նախկինում եղել է ամրոցի կամ

²⁴ Ս. Կարապետյան, Առինջ գյուղի պատմական հուշարձանները, էջ 25:

²⁵ Ռ. Աբգարյան, է. Թումանյան, Սուրբ Հովհաննես Կարապետ Վանքը, Երևան 2017, էջ 171:

եկեղեցու պատի մեջ»²⁶: Նրանց կարծիքով, արծվաքանդակը երիզող արձանագրությունը փորագրվել է ավելի ուշ՝ 1501 թ., ինչն անհավանական ենք կարծում, քանզի դրանք խիստ միասնական են և, ակնհայտորեն, միևնույն վարպետի ձեռակերտը: Արծվի ճանկերին իրականում նաև զոհի կենդանին է պատկերված, որը մեծապես վնասվել և հագիվ է նշմարվում, այսինքն՝ մենք գործ ունենք հայ քանդակային արվեստում լայն տարածում գտած ճանկող արծվի հերթական օրինակի հետ, որի հիմնական խորհուրդը հոգիների փրկագործությունն էր. այդպիսիք հայտնի են միջնադարյան Հայաստանի եկեղեցիների (Նորավանք, Եղվարդ, Գեղարդ, Յաղաց Քար, Հովհաննես Կարապետի վանք և այլն), ինչպես նաև կոթողային հուշարձանների՝ խաչքարերի և տապանաքարերի քանդակային հարդարատարրերում:

Հնդհանրացնելով Ստեփանոս եպիսկոպոս Առնշեցու նկարագրագած ձեռագրերի մասին մեր ասելիքը՝ կարող ենք փաստել, որ նրա վրձնած մանրանկարները բազմազան են իրենց նկարագրաման բնույթով, ոճային և գունային լուծումներով: Կարելի է տեսնել ոսկու և գույնի ճաշակավոր, նրբահյուս համագրությունից մինչև գծանկարային, պարզունակ հորինվածքներով ստեղծված պատկերներ: Այնուամենայնիվ, Ստեփանոս Առնշեցու նկարագրագած մոտ երկու տասնյակ ձեռագիր մատյաններն իրենց ուրույն տեղն ունեն ոչ միայն երևանամերձ, այլև առհասարակ հայ միջնադարյան մանրանկարչական արվեստի պատմության մեջ:

Ստորև, ըստ ժամանակագրության, ներկայացնում ենք Ստեփանոս Առնշեցու նկարագրագած ձեռագրերի ցանկը՝ օգտվելով Մաշտոցյան Մատենադարանի համառոտ և ընդարձակ ձեռագրացուցակներից, ինչպես նաև Ժե. դարի ձեռագրերի հիշատակարանների եռահատորյակից²⁷:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, Կ. Ա., կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաբյան, Երևան, 1965, նույնի՝ Կ. Բ., կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաբյան, Երևան, 1970, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Կ. Գ., կազմեցին՝ Ա. Քեօզկերեան, Կ. Սուքիասեան, Յ. Քեօսեան, Երևան, 2008, Ժե. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն առաջին (1401-1450 թթ.), կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1955, նույնի՝ մասն երկրորդ (1451-1480 թթ.), կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1958, նույնի՝ մասն երրորդ (1481-1500 թթ.), կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1967:

**Ժամանակագրական աղյուսակ՝
Ստեփանոս եպ. Առնշեցու նկարագարդած ձեռագրերի**

Հ ^{մբ}	Ձեռագիր	Ժամանակ և տեղ	Ֆոլանդակու- րյուն	Գրիչ	Ստացող
1.	ՄՄ 6342 ²⁸	1443 թ., Աղշոց վանք	Աւետարան	Գալուստ կրոնատր	Մկրտիչ արեղա
2.	ՄՄ 10372 ²⁹	1452 թ., Աղշոց վանք	Աւետարան	Գալուստ արեղա, Աբրահամ երէց	Մահտեսի Դալիթ
3.	ՄՄ 6272 ³⁰	1459 թ., Այրիվանք	Հաշոց	Մաթոս արեղա	Աստուածա- տուր եպ.ս.
4.	Վիեն. 787 ³¹	1460 թ., Աղշոց վանք	Աւետարան	Գալուստ	Տէր Մանուկ
5.	ՄՄ 10154 ³²	1471 թ., Հայոց թառ	Աւետարան	Ստեփանոս մահտե- սի	Եմին խա- թուն
6.	Նոր Զուղա, 14 ³³	1471 թ.	Շարակնոց	Ստեփանոս եպ.ս.	
7.	Նոր Զուղա 335 (321) ³⁴	1476 թ., Եկեղեց գաւա- ռի Դալար Ս. Յոհան վանք, ծաղկուղը՝ Առինջի Ս. Աստուածածին վանք	Մաշտոց	Ղազար	Դանիել վարդապետ
8.	Էջմիածնի ձեռ. Հ ^{մբ} 12 ³⁵ , հմմտ. ԺԵ. դ. հիշ., Բ/398, 420	1476/7 թ., Այրիվանք, ծաղկուղը՝ Առնջավան- քում (1477 թ.), նուիրա- բերուել Երեւանի Կաթո- ղիկէ Ս. Աստուածածնին	Աւետարան	Ստեփանոս արեղա	Արապ Երե- ւանցի (1477 թ.)

²⁸ Յուզակ ձեռագրաց ՄՄ, հ. Բ., էջ 299:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 1104:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 284:

³¹ Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Միսիթարեան Մատենադարանին ի Վիեննա, հ. Բ., կազմեց՝ Հ. Ոս-
կեան, Վիեննա 1963, էջ 349:

³² Յուզակ ձեռագրաց ՄՄ, հ. Բ., էջ 1057

³³ Յուզակ ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկչեան վանաց թանգարանի, հ. Բ., կազմեց՝ Գ.
Մինասեան, Վիեննա 1972, էջ 12:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 519:

³⁵ Ն. Միխայելյան, «Յուզակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի», Էջմիածին»
ամսագիր, 1950, քիվ էԸ, էջ 81-83: Տե՛ս նաև ԺԵ. դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարան-
ներ, մասն երկրորդ, էջ 397-398:

	(Պարսկաստանի Չարմահալ գաւառի Կիվասիան գիւղից)				
9.	Քիւրտեան Հ ^{մր} 32 ³⁶	1477 թ.	Աւետարան	Վրթանէս	Շմաւոն կրօնաւոր,
10.	Եղմ. 1657 ³⁷	1485 թ., Տփլիս, ծաղկումը՝ Առնշավանում (1487 թ.)	Շարական	Մկրտիչ երեց	Տիրատուր Բահանայ
11.	ՄՄ 1071Բ ³⁸	1494 թ., Առնշոց վանք	Մաշտոց	Մկրտիչ, Դաւիթք	
12.	ՄՄ 4155 ³⁹	1494 թ., Դեմդեմաշէն գիւղ (Սևան)	Աւետարան	Ազարիայ սարկաւազ, ծաղկումը՝ Առնշի Ս. Աստուածածին վանքում (1495 թ.)	Անդրէաս Բէյ եւ կիներ՝ Ջհանբախտ խաթուն
13.	ՄՄ 6352 ⁴⁰	1491 թ., Փառակունիս գիւղ, ծաղկումը՝ Առնշավանում (1496 թ.)	Աւետարան	Մանւել երեց	Ամիրեզգիին
14.	ՄՄ 4266 ⁴¹	1496 թ., Մաքենացոց վանք, Սաղմոսավանք	Աւետարան	Յովանէս աբեղա	Սպահան
15.	ՄՄ ԿԴ, թղթ. 240, վաւ. 130 Շուշի, Ադուլեաց եկեղեցի ՄՏՄ ⁴²	1496 թ., Քանաֆեո, ընդ հովանէա Սուրբ Աստուածածնիս եւ Սուրբ Յակոբ Տեառնեղբար	Աւետարան	Իգնատիոս	

³⁶ Հ. Քյուրտեան, «Համառոտ ցուցակ հայերէն գրչագիրներու Քյուրտայան հավաքածոյի ի Ուիչիդա. Կանգաս. ԱՄՆ», Երևան, ԲՄ, 1973, № 11, էջ 408-409:

³⁷ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Ե., կազմեց՝ Ն. Եսպ. Պողարեան, Երուսաղէմ, էջ 496:

³⁸ Մայր ցուցակ ՄՄ, հ. Դ., էջ 117:

³⁹ Գուցակ ձեռագրաց ՄՄ, հ. Ա., էջ 1160:

⁴⁰ Գուցակ ձեռագրաց ՄՄ, հ. Բ., էջ 301:

⁴¹ Գուցակ ձեռագրաց ՄՄ, հ. Ա., էջ 1181:

⁴² Ժ. Գարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երրորդ, էջ 227, Հ^{մր} 308/բ, գ:

16.	Նոր Զուղա, ՀճԻ 212/435 ⁴³	1496 թ.	Ճաշոց	Գրիչ եւ ծաղկող՝ Ստեփանոս եպս.	Մեսրոպ Բնյ
17.	Մակար Քարխուդա- րեանցի նիշ., Վարդա- շեն ⁴⁴	1499 թ., Ճալեթի վանք, ծաղկումը՝ Առնշավան- քում (1505 թ.)	Աւետարան	Գրիչ եւ ծաղկող՝ Ստեփանոս Առնշեցի	
18	ՄՄ 5601 ⁴⁵	1503 թ. , Խորանաշատի Ս. Աստուածածին	Աւետարան		
19	ՄՄ 6474 ⁴⁶	1506 թ. , Աւարատեան գաւառ	Աւետարան	Գրիչ եւ ծաղկող՝ Ստեփանոս եպս.	Տէր Ստե- փանոս

ASHKHEN YENOKYAN

**THE ART OF MINIATURE PAINTING OF
BISHOP STEP‘ANOS ARNJETS‘I**

Keywords: Step‘anos Arnjets‘i, Holy Mother of God (Theotokos) monastery of Arinj, manuscript, Four Gospels, miniature, iconography, the Baptism of Christ, Christ-Emmanuel.

Among the manuscripts extant from Yerevan’s surrounding settlements there are about two dozen remarkable manuscripts of different content signed by Step‘anos Arnjets‘i. Most of them were copied and illustrated in the monastery of Holy Mother of God (Theotokos) in Arinj village, some of them is from other scriptoria (such as Aghjots‘ monastery, Ayrivank‘, Havuts‘ T‘ar, Makenyats‘ monastery, Saghmosavank‘, Holy Mother of God (Theotokos) church of K‘anak‘er, Demdemashen village), where he was invited for illustrating manuscripts.

The period of Step‘anos Arnjets‘i’s activity is quite extensive, 1443-1505. The manuscripts dated to the earliest years were probably written in advance and later illustrated by Step‘anos Arnjets‘i. There are no large-size miniatures among them, one except a manuscript dated to 1443 (Four Gospels), in which, a picture presents two clergymen, the commissioners of the manuscript, another one is a drawing of a church.

⁴³ *Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի*, Բ. Ա., կազմեց՝ Ս. Տէր-Աւետիսեան, Վիեննա, 1970, էջ 263:

⁴⁴ *ԺԵ. դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ*, մասն երրորդ, էջ 281, ՀճԻ 376:

⁴⁵ *Յուզակ ձեռագրաց ՄՄ*, էջ 143:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 326:

In fact, Step'anos Arņjets'i's only thematic miniature is the Baptism of Christ in the Ritual book dated to 1494. We can consider it the most magnificent manuscript illuminated by the painter. Step'anos Arņjets'i's works are not marked by iconographic and stylistic homogeneity. The solutions of colors, styles and compositions often differ. However the examination of Step'anos Arņjets'i's legacy is a way to find out the miniature art traditions of this region in the 15-16th centuries.

АШХЕН ЕНОКЯН

ТВОРЧЕСТВО МИНИАТЮРИСТА ЕПИСКОПА СТЕПАНОСА АРНДЖЕЦИ

Ключевые слова: Степанос Арнджеци, монастырь Св. Богородицы в Ариндже, рукопись, Евангелие, миниатюра, иконография, крещение Христа, Спас Эммануил.

Среди рукописей, созданных в окрестностях Еревана, привлекают внимание девятнадцать кодексов разнообразного содержания, подписанных епископом Степаносом Арнджеци. Их значительная часть скопирована и декорирована в монастыре Св. Богородицы в Ариндже, а некоторые – в других рукописных центрах (в монастырях Ахджоц, Айриванк, Авуц тар, Макеняц, Сагмосаванк, Св. Богородицы в Канакере, Демдемашен), куда его приглашали для росписи рукописей.

Степанос Арнджеци работал довольно долго - с 1443 по 1505 гг. Рукописи, датированные ранними годами, вероятно были написаны до него – он их только проиллюстрировал. В этих рукописях отсутствуют крупные миниатюры, за исключением Четвероевангелия 1443 г., в котором одно из изображений представляет двух священнослужителей, заказчиков рукописи, а другое – графический рисунок церкви.

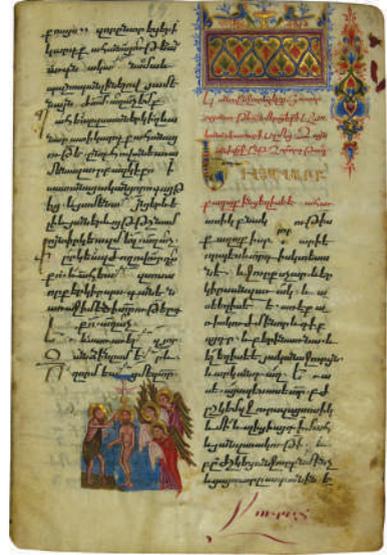
Фактически единственное тематическое изображение, созданное Степаносом – Крещение Христа – содержится в “Маштоце” 1494 года, который можно считать самой роскошной из расписанных им рукописей. Иллюстрации Степаноса Арнджеци не отличаются однородностью иконографии и стиля, у них разная палитра красок, стилистические и композиционные решения. Тем не менее, общее исследование его рукописного наследия позволяет выявить особенности традиции книжной миниатюры, характерные для этого региона в 15-16 вв.

ԱՇԽԵՆ ԵՆՈՒՔՅԱՆ

**ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՌՆՋԵՅՈՒ
ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԸ**

Նկ. 5. Մատթեոսի Ավետարանի անվանաթերթ (ՄՄ 10372, 3ա)

Նկ. 6. Մկրտություն (ՄՄ 1071, 31ա)

Նկ. 7. Ճաշոցի(՞) անվանաթերթ (ՄՄ 6272, 2ա)

ա.

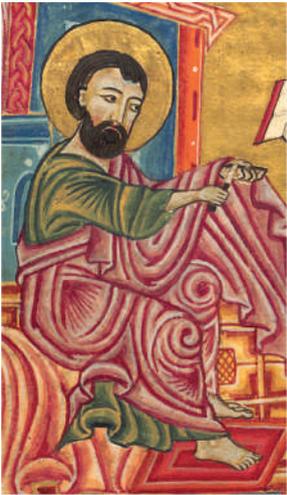

բ.

գ.

Նկ. 8. Մարկոս ավետարանիչ (ա. ՄՄ 4155, 88բ, բ. ՄՄ 4266, 88բ, գ. ՄՄ 6474, 47բ)

ա.

բ.

Նկ. 9. Մարկոս ավետարանիչ
(ա. ՄՄ 10372, 65ա,
բ. ՄՄ 6342, 72բ)

ա.

բ.

գ.

դ.

Նկ. 10. Լուսանցազարդեր
(ա. ՄՄ 4266, 89ա, բ. ՄՄ 4155, 89ա,
գ. ՄՄ 10372, 66ա, դ. ՄՄ 1071, 21ա)